

ПРОФЕСОР В. Є. ТАЇРОВ (1859–1938) – ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ У ВИНОГРАДАРСТВІ УКРАЇНИ

За сучасних умов державотворення в Україні важливим є перегляд її культурно-просвітницької спадщини, в тому числі критичне переосмислення напрацювань вчених для визначення подальших шляхів її розвитку. Сьогодні в умовах євроінтеграції особливо актуальним постає вивчення попередніх етапів еволюції галузевої наукової думки, що є цінним для ефективного функціонування аграрного комплексу країни.

Створення наукового підґрунтя становлення виноградарства і виноробства пов'язано з іменем видатного вченого, організатора сільськогосподарської дослідної справи у виноградарстві України у другій половині XIX – 30-ті роки XX ст., доктора сільськогосподарських наук, професора, віце-президента Постійної Міжнародної комісії з виноградарства в Парижі (1903-1938 рр.), засновника першої Виноробної станції Василя (Васила) Єгоровича (Геворковича) Таїрова (Таїряна) (1859-1938).

В.Є. Таїров народився 2 листопада 1859 р. в с. Великий Каракліс Еріванської губернії. Науковий поступ майбутнього організатора дослідної справи у виноградарстві в Україні базувався на накопичених знаннях на всіх етапах його навчальної та професійної діяльності. Навчання в Петровсько-Разумовській землеробській і лісовій академії (1880-1884) сформувало прагнення майбутнього науковця до агрономічних наук, а спілкування із провідними вченими у галузі сільського господарства – К.А. Тимірязевим, І.О. Стебутом, Г.Г. Густавсоном, М.К. Турським, визначило його інтерес до наукових досліджень у галузі агробіології.

Упродовж 1885-1887 рр. В.Є. Таїров навчався за кордоном у виноградарських країнах Європи (Австрія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Італія). За три роки перебування у провідних навчальних закладах з виноградарства і виноробства, науково-дослідних установах і господарствах Західної Європи Василь Єгорович поглибив і збагатив коло своїх знань в галузі виноградарства і виноробства. Саме тут він вперше провів серію детальних аналізів натуральних еріванських і кахетинських вин, встановив найтісніші ділові і дружні зв'язки з відомими вченими та фахівцями-практиками галузі, такими як А. Бабо, Е. Мах, Р. Фрезеніус, Г. Фоекс та ін., які підтримував до кінця свого життя. Доцільно зазначити, що пізніше на сторінках журналу «Вісник виноробства», іноземні вчені публікували результати своїх досліджень, що забезпечувало вітчизняним виноградарям і виноробам доступ до усіх сучасних європейських технологічних надбань, застосування яких сприяло розвитку виноградарства і виноробства країни. Вивчення передового закордонного досвіду в галузі виноградарства і виноробства вплинуло на формування наукових інтересів В.Є. Таїрова. Природна працьовитість і старанність молодого вченого у засвоєнні знань сприяли остаточному становленню особистості науковця та дослідника.

Після повернення із закордону, у 1887 р. Василь Єгорович був зарахований до Вченого Комітету Міністерства державного майна, брав активну участь у розробці різноманітних проблемних питань галузі. Він плідно працював у комісіях по боротьбі з фальсифікацією вина (1888), по оподаткуванню виноградного вина акцизом, утворених Департаментом землеробства при Міністерстві, що дозволило йому визначити чинники, що гальмують розвиток галузі.

У 1895 р. В.Є. Таїров переїжджає на постійне місце проживання до м. Одеса – у найбільший виноградарський регіон країни, а також потужний культурний та економічний центр.

Значну роль у виборі активної позиції В.Є. Таїрова, як захисника інтересів дрібних виноробів та провідника європейських ідей у галузі виноградарства і виноробства, відіграє його діяльність в Комітеті виноградарства Імператорського товариства сільського господарства південної Росії, що був створений у 1898 р. в Одесі з метою сприяння успішному розвитку галузі на наукових засадах, а також врегулювання проблемних питань виноградарства і виноробства південних регіонів. Дослідження джерел того періоду дозволяє узагальнити результати спільної праці В.Є. Таїрова та Комітету як обговорення проблемних питань галузі й донесення передових технологічних і законодавчих знань до широкого загалу виробників через професійні з'їзди та наради. Аналіз архівних документів демонструє тісний зв'язок В.Є. Таїрова із Комітетом виноградарства в період з 1898-го р. по 1910 р. та спільність завдань науковця і громадської організації щодо покращення стану виноградарсько-виноробної галузі. Проте вплив бюрократії та монополістів-виновиробників на діяльність Комітету призвів до низької ефективності роботи останнього, а через це – до розриву стосунків і переходу В.Є. Таїрова до активних дій поза його межами.

У період 1889-1926 рр. В.Є. Таїров взяв участь у 16 вітчизняних галузевих з'їздах і нарадах, на яких активно виступав з питань боротьби з філоксерою, фальсифікації виноградного вина тощо. На підставі аналізу робіт ученого також з'ясовано, що окрім вітчизняних з'їздів виноградарів і виноробів він брав участь у роботі 9-ти міжнародних з'їздів і конгресів, результати яких потім висвітлював на сторінках журналу «Вісник виноробства» для широкого загалу вітчизняних виробників.

У 1901 р. В.Є. Таїрова було обрано членом, а з травня 1903 р. – віце-президентом Постійної міжнародної комісії з виноградарства в Парижі (нині – Міжнародна організація винограду і вина), що свідчить про високу фахову компетентність і великий авторитет ученого у міжнародній науковій спільноті.

На підставі аналізу архівних документів та матеріалів статей вченого можна зробити висновок про високу ефективність використання В.Є. Таїровим можливостей громадських, наукових і фахових об'єднань та заходів, насамперед з'їздів виноградарів і виноробів, з метою покращення стану галузі (її наукового підґрунтя, практичної освіченості дрібних виробників винограду і вина та законодавчо-нормативної бази).

Наприкінці XIX ст., незважаючи на певні недоречності законодавчого та бюджетного характеру, галузь виноградарства стала важливою складовою економіки із потенціалом подальшого розвитку, хоча обсяги виробництва вина були приблизно в 10 разів меншими, ніж в Італії та Франції (20 - 30 млн відер вина проти 220 - 250 млн відер щороку відповідно). Водночас проаналізовані джерела свідчать, що відсутність контролю і той факт, що населення віддавало перевагу споживанню відомих іноземних марок вина, призводили до багатьох фальсифікацій, що зменшували доходи виноградарів, обмежували розширення споживання вина й негативно позначалися на здоров'ї населення.

Висвітлення діяльності В.Є. Таїрова на цьому тлі переконує, що постійним напрямом науково-практичних пошуків ученого була проблема боротьби із фальсифікацією харчових продуктів і створення законодавчого простору контролю якості вина, вирішення якої він досягає шляхом:

- створення при редакції журналу «Вісник виноробства» у 1900 р. Комісії з фахівців, діяльність якої спрямовувалася на розробку законопроекту «Про виноградне вино»;
- пропонування офіційного визначення терміна «натуральне виноградне вино», дозволених для його виробництва технологічних прийомів, показників якості, комбінації заходів попередження та покарання за фальсифікацію, реєстрації врожаїв і контроль на місцях виробництва та збуту винопродукції; створення контролюючого органу якості та підпорядкованих йому лабораторій.

Діяльність В.Є. Таїрова та його однодумців зі створення закону «Про виноградне вино» сприяла розробці ще одного документу. Разом із законом та фінансуванням системи контролю затверджуються вперше в історії вітчизняного виноробства «Правила щодо вироблення, зберігання і продажу виноградного вина», які чітко фіксують дозволені технологічні прийоми виготовлення вина та показники його якості, що визначає виробничу політику в галузі щодо запобігання фальсифікації винопродукції на подальші десятиріччя. Тим самим В.Є. Таїров започатковує систему охорони прав споживача у відношенні до харчових продуктів.

5 лютого 1905 р. В.Є. Таїровим була заснована Виноробна станція на Новому базарі в Одесі, яка розпочала свою діяльність з обмеженою площею приміщень, недосконалим лабораторним обладнанням та мінімальним штатом співробітників. Проте вже у перші роки свого існування Станція проводить системні дослідження з питань мікробіології бродіння вина, збирає аналітичні дані про склад вітчизняних вин і розгортає всебічну боротьбу з фальсифікацією виноградних вин. У 1908 р. В.Є. Таїров організував виноградарсько-винну статистику всіх виноробних районів країни, що, безумовно, було прогресивним кроком для того часу. Поступове збільшення площі приміщень дає можливість організувати дослідний підвал, хімічну та дріжджову лабораторії, до роботи залучаються провідні вітчизняні та закордонні фахівці у зазначених галузях.

У 1909 р. Виноробна станція розширює свою діяльність шляхом закладання дослідних ділянок на березі Сухого лиману та спорудження експериментального винпідвалу, будівництва щеплювальної майстерні, оновлює обладнання хімічної та мікробіологічної лабораторій, організовує вищі курси виноградарства і виноробства. Польові дослідження включають сортовипробування європейських і підщепних сортів, а також гібридів прямих плідників та вивчення способів формування кущів і передпосадкового обробітку ґрунту. Закладаються ампелографічна колекція та шкілька виноградних саджанців, створюються відділ фітопатології з мікологією і відділ ентомології, що дає змогу вивчати хвороби та шкідників винограду.

У часи Української революції діяльність Виноробної станції починає занепадати; ситуація покращується лише у 1921 р. Вона розширюється й отримує статус всесоюзної із назвою «Центральна науково-дослідна виноробна станція» та з 1924 р. має ім'я В.Є. Таїрова на знак визнання його заслуг.

З'ясовано, що наприкінці 1928 р. у Виноробній станції були організовані нові відділи – генетики, селекції, фізіології, економіки і організації, а потім і відділи агрохімії та безалкогольної переробки винограду. Розширення напрямів діяльності установи стало підставою для її перетворення у 1931 р. на Український науково-дослідний інститут виноградарства із 5 опорними пунктами, що функціонує в системі Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (нині – Національна академія аграрних наук України).

Науково-практична діяльність В.Є. Таїрова також тісно була пов'язана з поширенням філоксери в Європі й на теренах колишньої Російської імперії. Існуючі радикальні методи боротьби з філоксерою вели до значних економічних збитків та були екологічно небезпечними, водночас не гарантуючи повного винищення шкідника. В.Є. Таїров обґрунтував доцільність та ефективність культурального методу боротьби із філоксерою, який включав: агробіологічну та екологічну оцінку придатності до вітчизняних умов і впровадження у виноградне розсадництво американських підщепних лоз та гібридів, стійких до філоксери, створення мережі розсадників американських лоз та застосування жорстких карантинних заходів для знищення філоксери в первинних осередках ураження. У результаті, після тривалих років наполегливої праці, роз'яснень і пропагування культурального методу боротьби з філоксерою вченому вдалося довести практичну ефективність і раціональність переведення виноградників на щеплену культуру як основного методу боротьби з філоксерою.

Загальна кількість робіт В.Є. Таїрова, які відображують проблематику філоксерної інвазії та становлення щепленого виноградного розсадництва, складає 38 одиниць і є чи не

найбільшою часткою його наукового доробку взагалі. Серед них варто виділити найважливіші: серія статей «До питання про заходи проти філоксери в Росії» (1889), «Правда академіка Ковалевського про американську виноградну лозу» (1892), «Як нам боротися с філоксерою і як забезпечити майбутнє нашого виноградарства» (1895) та ін. Починаючи від опису проблеми та моніторингу поширення шкідника, вчений переходить поступово до оцінки методів боротьби із чинником занепаду виноградарства країни та зупиняється на головному методі консервативного запобігання філоксері – використанні підщепних сортів винограду і переходу вітчизняного виноградарства на щеплене виноградне розсадництво. Теоретико-методологічні розробки та організаційна діяльність професора В.Є. Таїрова дозволили створити наукові основи щепленого виноградного розсадництва та закласти фундамент розсадницької бази, що в майбутньому сприяло не тільки виведенню галузі з філоксерної кризи в країні, а й розвитку селекції нових високопродуктивних сортів стійких до філоксери та до інших захворювань винограду.

На підставі дослідження творчого доробку В.Є. Таїрова виявлено, що започатковані ним агробіологічні дослідження включали оцінку нових для виноградарства північного Причорномор'я сортів *Vitis vinifera*, підщепних сортів, отриманих на основі американських видів *Vitis* у напрямку встановлення продуктивності їх у місцевих ґрунтово-кліматичних умовах, визначення способів формування кущів і видів передпосадкового обробітку ґрунту. На дослідних ділянках Виноробної станції була зібрана колекція кращих сортів винограду з різних виноградарських районів, на той час – єдина у всій країні, у кількості 128 сортів. Виявлено, що за результатами досліджень була виділена низка сортів як для вивчення на сортовипробувальних ділянках Станції, так і для виділення асортименту в північних районах виноградарства. Зазначені дослідження ввели до асортименту виноградних підщеп сорти (Берландієрі х Ріпарія СО4 та Берландієрі х Ріпарія Кобер 5 ББ), що й досі використовуються у виноградному розсадництві України.

Важливе місце в діяльності вченого займали дослідження з фітопатології. У 1908 р. В.Є. Таїровим було створено Патологічне бюро і за участі провідних вітчизняних та європейських фітопатологів велися наукові дослідження з масштабного фітосанітарного моніторингу виноградників, надавалися науково обґрунтовані консультації виноградарям щодо видового складу хвороб і шкідників та методів і засобів захисту.

Для усіх регіонів виноробства шляхом багаторічного моніторингу на виноградниках та опитувань було виявлено: збудників мілдью (*Plasmopara viticola*) та оїдіуму (*Oidium tuckeri* berk), антракноз (*Alternaria vitis*), білу (*Coniothyrium diplodiella*) та чорну (*Phyllosticta ampellicida*) гнилі, сіру гниль (*Botritis cinerea*), а також збудника хвороби багаторічної деревини винограду – чорної плямистості (*Phomopsis viticola*); небезпечних шкідників винограду, в тому числі дволітну листокрутку (*Cochylis ambiguella*), гронову листокрутку (*Eudemis botrana*), скосар (*Otiorthynchus asphaltinus*) та мармурового хруща (*Polyphylla fullo*); збудник бактеріальної хвороби – бактеріального некрозу винограду. Були запропоновані перші технології захисту насаджень від грибних патогенів і шкідників.

На підставі аналізу «Звітів» Виноробної станції за науковою редакцією В.Є. Таїрова можна дійти висновку, що важливим напрямом досліджень вченого був аналіз вин різних виноробних районів для встановлення особливостей та типовості їх складу. Енохімічними дослідженнями співробітниками Станції було випробувано близько 400 зразків вітчизняних типів вин, що дозволило оцінити типовість місцевих вин, було досліджено до 500 зразків фальсифікованих вин та складена їх колекція, як приклад методів фальсифікації. З 1913 р. аналізи вин були доповнені цілком новими для того часу визначеннями: 1) дубильних речовин; 2) хлору; 3) сульфатної кислоти; 4) силікатних кислот; 5) заліза та алюмінію; 6) окису кальцію; 7) окису магнію.

Другим аспектом дослідження вин у регіональному розрізі, які започаткував учений, було питання про кордони виноробних районів у колишній Російській імперії, які станом на 1916 р. не були офіційно встановлені.

З'ясовано, що В.Є. Таїров запровадив технологічні дослідження винних дріжджів та їх використання у галузі. Основою колекції штамів винних дріжджів на Станції стали отримані закордонні зразки, а розвиток колекції був продовжений за рахунок зразків, які надсилалися виробниками вітчизняних вин. Дослідження вин, отриманих з використанням чистих культур, показали в ряді випадків технологічні переваги та кращі результати. Так, було доведено, що використання чистих культур дає набагато кращий букет вина, ніж за умов спонтанного бродіння (на природних, тобто диких штамів). У результаті тривалих дослідів під керівництвом В.Є. Таїрова уся колекція окремих рас дріжджів Станції була розділена на 5 найголовніших груп, характерних у технічному відношенні, на підставі швидкості їх розмноження та чутливості до вмісту спирту в середовищі, що дозволяє обрати потрібний штам для виробництва різних типів вин.

З публікацій В.Є. Таїрова «Холера і вино» (1905), «Алкоголізм і значення виноградного вина в боротьбі з ним» (1914), «Виноградне вино і алкоголізм» (1915) та ін. виявлено, що вчений фактично був розробником наукових основ лікування виноградним вином на вітчизняному просторі. Йому вдалося обґрунтувати потенційні біохімічні механізми позитивного впливу виноградного вина на організм людини, проаналізувати напрями впливу вина на патогенні бактерії як антисептичної композиції, визначити, що натуральне виноградне вино є важливим чинником запобігання розвитку алкоголізму населення. Тим самим В.Є. Таїров зробив значний внесок у розвиток наукових засад еноterapiї, практичне поширення практики еноterapiї, у питання безпеки цього методу стосовно потенційного розвитку алкоголізму.

Науковий доробок В.Є. Таїрова з теорії та практики виноробства відображений у «Звітах» Виноробної станції та містить відомості переважно з аналітичної роботи в галузі енохімії й дослідження винних дріжджів. Поряд із цим надаються поради щодо впливу на хімічний, біохімічний склад вина, порушують питання поліпшення його якості за рахунок контролю бродіння та в цілому є основою переходу галузі на науково обґрунтовані технології виноробства.

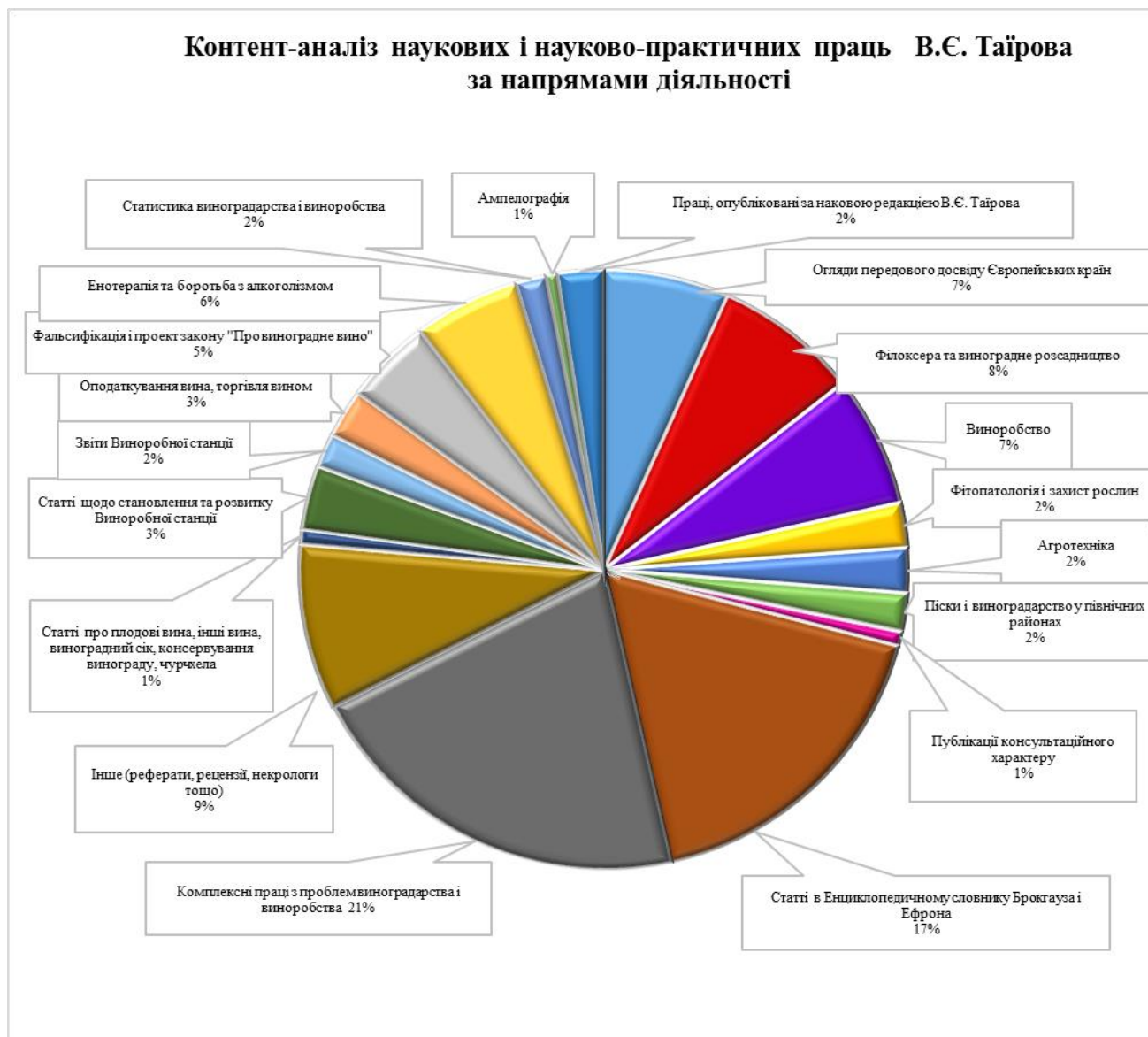
За результатами дослідження наукових праць професора В.Є. Таїрова з питань освоєння піщаних ґрунтів встановлено, що способи зміцнення сипучих пісків, які застосовувалися на той час, не давали змоги повністю використовувати переваги таких ґрунтів і тому не гарантували отримання значних прибутків. Творчий доробок ученого знайшов відображення у публікаціях «Зміцнення і використання пісків у зв'язку з культурою винограду» (1923), «Проблема культури винограду в північних зонах СРСР» (1936) та «Піски у зв'язку з культурою винограду» (1936). Розробка В.Є. Таїровим теми використання піщаних ґрунтів у виноградарстві привела до визначення:

- доцільності вирощування на пісках посухостійких культур, насамперед, винограду та закріплення пісків за допомогою трав'янистих рослин або виноградної лози;
- неоднорідності пісків за їх поживними властивостями для рослин та рекомендації щодо низки прийомів з підвищення родючості для піщаних ґрунтів;
- переваг пісків для культури винограду (відсутність філоксери);
- недоліків піщаних ґрунтів – наявність мармурового хруща, боротьба з яким є істотним елементом технології виноградарства на пісках.

В організаційному плані В.Є. Таїров розробив оптимальну структуру дослідної станції на пісках та визначив основні напрями її дослідно-практичної роботи, порушив питання про створення на базі Олешківського виноградного розсадника науково-дослідницької виноградарсько-сільськогосподарської станції і запропонував основні шляхи розвитку цієї установи.

Творча спадщина В.Є. Таїрова охоплює різні напрями науки про виноград і вино, є добре впровадженою у теорію і практику та не втратила актуальності й дотепер. Загальна кількість друкованих праць ученого, включаючи газетні статті та повідомлення становить майже 500 (систематизовані на основі контент-аналізу, рис. 1), у тому числі 26 статей видрукованих у виданнях за кордоном (Німеччина, Австрія, Франція). Серед статей ученого:

власне наукових з проблем виноградарства і виноробства близько 50, приблизно 300 – науково-популярні та статті, присвячені проблемам галузі; 86 статей в Енциклопедичному словнику видавництва Брокгауза і Ефрона; огляди конгресів, конференцій, новини преси, звіти тощо – близько 50.

Науково-організаційна діяльність професора Таїрова мала значний вплив на підвищення продуктивності вітчизняної галузі виноградарства і виноробства та сільського господарства в цілому. Учений залишив у спадок чимало наукових праць, які й досі не втратили своєї актуальності та практичної цінності і продовжують залишатися теоретичною базою для сучасної науки про виноград і вино.